

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI,
INNOVATSION RIVOJLANISH VAZIRLIGI
QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI,
OZARBAYJON MILLIY BILIMLAR AKADEMIYASI
NIZOMIY GANJAVIY NOMIDAGI ADABIYOT INSTITUTI,
TOJKISTON RESPUBLIKASI BOBOJON G‘OFUROV NOMIDAGI
XO‘JAND DAVLAT UNIVERSITETI,
TURKIYA JUMHURIYATI KARABUK UNIVERSITETI**

“QO‘QON ADABIY MUHITI VA UCHINCHI RENESSANS”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari

2022-yil 28-may

HAMZA MAKTUBLARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

**Azimjon DAVRONOV,
Alisher Navoiy nomidagi TDO‘TAU
Amaliy filologiya kafedrası katta o‘qituvchisi
(O‘zbekiston)**

Annotatsiya

Ushbu maqola 1908-yilda Namangan madrasalaridan birida o‘qigan Hamza Hakimzoda Niyoziyning otasi Ibn Yaminga yozgan maktublarning mazmuni va tarbiyaviy ahamiyatini yoritishga bag‘ishlangan. Hamzaning ushbu maktublari yoshlarni ma’naviy-ma’rifiy ruhda tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Аннотация

Данная статья посвящена воспитательному значению и содержанию писем к своему отцу Ибн Ямину Хамзы Хакимзаде Ниязи, обучавшегося в одном из медресе Намангана в 1908 году. Эти письма Хамзы имеют особое значение в воспитании молодежи в духе просвещения.

Annotation

This article is devoted to the educational value and content of the letter to his father Ibn Yamin Khamza Khakimzade Niyazi, who studied in one of the madrasas of Namangan in 1908. These letters of Khamza are of particular importance in the education of youth in the spirit of enlightenment.

“...Boqiy kaminaning arzi shulkim, janobi domla xizmatlarida muqimu mustaqimdurman. Bir dars “Shamsiya” dan va bir dars “Sharhi mullo” dan o‘qib turibman. Umid qilamanki, janobi mavloyimning duolari sharofatila ajab emaski, xudoi taborak va taqaddas bu kaminaga ham andak fahm ato qilg‘ay. Inshoolo, umid qilamanki, bir xat menga ravona qilsalar, toki xotirjam bo‘lib harakat qilsam, albatta. So‘ngra akam ba‘zi bir kitoblarni “Kalomullo”, “Muharram afandi”, “Sharhi mullo”, “Muxtasari viqoya”, “Sharhi Abdullo”, “Qofiya”, “Sharhi harakat” daftarcha va bir karta lozim. Shularni yuborsalar, deb iltimos qildim... Nuri chashmingiz mullo Hamza”⁷⁵

Mazkur maktub Hamza Hakimzoda Niyoziyning otasiga yo‘llagan maktublaridan biri bo‘lib, yozgan xatlarining deyarli har birida u o‘zini bebaxt, bechora, befahm, iqbolsiz, gumroh, noqobil deb tasvirlaydi. Otasidan har besh vaqt namozida uni duo qilishini, padari buzrukvori duolari ta’sirida baxtu-iqbolli, fahm-farosatli bo‘la olishini aytishni kanda qilmaydi.

Ko‘rinmoqdaki, o‘quv darsliklari va ilmiy manbalarda asosan o‘zbek dramaturgiyasining asoschisi, ulug‘ shoir sifatida qayd etib kelinadigan Hamza Hakimzoda Niyoziy dastlab shoir yoki yozuvchi, dramaturg yoki kompozitor bo‘lishni hayoliga ham keltirmagan. 1905-1906-yillarga kelib Sharq mumtoz adabiyotlaridan ilhomlanib, sevgi-muhabbat mavzusida she’rlar yozgan. Uning bu turkumdagi she’rlari “Devoni Nihoniy” asariga ham kiritilgan

⁷⁵ X.X.Ниёзий, ТАТ, 5 жилдлик, 5-жилд, Т., 1989 йил, 328-бет.

bo‘lib, shoirning ijodan bo‘lak hayotidagi asosiy maqsad va intilishlari esa oliy darajadagi diniy ma‘lumotga ega bo‘lishga qaratilgan edi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy 1908-1909-yillarda bu niyatni amalga oshirish, ya‘ni diniy ilmni mukammal egallash maqsadida Namangan madrasalarida tahsil olgan. Pochta, telefon, telegraf kabi aloqa vositalari bo‘lmaganligi sababli Namangandan otasiga tez-tez maktublar yozib turgan. Maktublar, Namangan va Qo‘qon shaharlari o‘rtasida savdo-sotiq ishlari bilan qatnab yuruvchi aravakashlar orqali yuborilgan.

Bo‘lg‘usi shoir otasiga yuborgan maktublaridan birida shunday yozadi: “...Nuri chashmingiz Namangan baldasida istiqomat qilib, ilm talabida janoblarining duosi bilan mashg‘ul bo‘lib yuribman. Umid qilamanki, janoblari ham besh vaqt namoz vaqtida duo bilan eslasinlar. Zora janoblarining duolari sharofati bilan yaratuvchi o‘zining lutfu karami bila bu bechoralarni ham o‘z maqsadlariga yetkazsa, ajab emas, omin...”⁷⁶.

Ushbu maktub mazmunidan ko‘rinadiki, Hamza 19-20-yoshlarida doimiy ravishda ibodatda yurgan. Har o‘qigan namozida ota-onasi haqiga duo qilgan va o‘z navbatida otasidan ham duo qilib turishini so‘ragan. Shu bilan birga barcha maktublarida otasiga nisbatan yuksak hurmat va ehtiromini ifodalab kelgan. Bu esa Hamzaning ota-ona tarbiyasiga e‘tibori, ehtiromidan dalolat berish bilan birga uning mustahkam diniy e‘tiqodli mo‘min-musulmon bo‘lganini bildiradi.

Yuqoridagi maktub davomida yana shunday satrlar bor: “Tabarruk maktubingizni mutolaa qilib shuni bildimki, bundan oldingi xatim sizga yetib bormapti, qaytib keldi. Sababi shuki, Obidillo maxsum muharram oyining to‘rtinchisida akamullo eshonqoriga bir xat yuborgan ekanlar hamda 3 so‘m pul, kitobxonadan 3-4 ta kitob yuborsin degan ekanlar. Akamiz bir “Shifohiya” nom kitob, avvalgi juz‘i, keyingi juz‘i, yana 3 ta “Qavonayn” olib, xaritani ichiga solib yuborgan edilar, kelib tegdi. Xaritani ichidan omonatni olib berdim, ochib ko‘rib: “Ichida xati ham bormi?”,-deb so‘radilar. Harchand qidirdik – xat yo‘q ekan. Soniyan, (ikkinchidan yoki so‘ng) pulini hisoblab aytdilarki, “Puli 3 tanga bir miri ko‘p bo‘libti. Isroil qorining xat yozmaganining sababi nimada ekan?”-deb, chiqib ketdilar. Uch kundan keyin yana kelib aytdilarki, “Isroil qoridan xat keldi”,-deb qo‘limga bir xat berdilar, ochdim, ko‘rsamki, akamning xati. Mazmuni buki, “Obidillo maxsum ma‘lumingiz o‘lsunki, mazkur kitoblardan 3 tanga, bir miri qolgan, bir dona xat bilan mulla Hamzaxonni xaritasi (posilka-jo‘natma)ni ichiga solib yuborib erdim, yo‘qlab oling, ikkinchi shulki, man savdogarchilik ko‘chasidan bexabarroqdurman, sohib ixtiyor o‘zingiz. Xullas, Obidillo maxsum: “Isroil qori yuborgan pul ila xat qani”,-deb so‘radilar, hayron bo‘ldim. Shunchalik o‘sal bo‘ldimki, maxsumning oldida bunday hayotdan o‘lim afzal bo‘lib qoldi. Bu nima gap?! Xaritaning ichida na pul va na xat bor. Yubormagan narsalarini “maxsum yubordim”,-deb xat yozib, musofirlikda dilimni qop-qora qildilar. Men Eshonqori haqqiga nima

⁷⁶ X.Х.Ниёзий, ТАТ, 5 жилдлик, 5-жилд, Т., 1989 йил, 325-бет.

yomonlik qilgan edimki, bu bemazaliklarni mening haqqimga ravo ko‘radilar. Shu sababdan hayron bo‘lib maxsumga aytdim menga na xat va na pul keldi, deb. Bu hafta xat yozib, qiblagohdan so‘rayman, deb zo‘rg‘a uzr so‘radim. Menga hech narsa kelgan emas. Haqiqatni so‘rang, bir xat yozib, haqiqatini yozsinlar, (nega yolg‘on yozganini tushuntirsinlar,-demoqchi. – D.A) toki men xijolatlikdan chiqayin. Jon qiblagohim”. Duogo‘yingiz mulla Hamza⁷⁷.

Maktubning davomidan anglash mumkinki, Hamza musofirlikda kambag‘allikda kun ko‘rgan. Arzimagan 3 tanga bir miri pul uni katta tashvishga solgan. Haqiqat, adolat, rostgo‘ylik, or-nomus masalalarining ustuvorligi Hamza shaxsiyatiga xos bo‘lgan xususiyatlardandir. Bu xususiyatlar uning qay darajada tarbiya topganini xarakterlaydi.

Mazkur xatlarning har birida otasiga quyidagi so‘zlar takror-takror aytiladi: “Olloh mangu. Janobi qiblagohimni Ollohu taollo ikki dunyoda salomat qilib, umringizni va iqbolingizni qiyomat kuniga qadar ziyoda qilsin. Bu xizmatdan uzoq mahjurdankim, har doim marhamatpanoh va shafqatdastgoh, qiblai haqiqiy va ka‘bai tahqiq xizmatidadur, arzi yetsun. Xotir oyinasi ko‘p xosiyatli suhbatning sharafi uchun farmonbar va rizo gustardir. Ilohi, bu bechoralarning iqboliga subhu shom, balki uzoq muddatga sog‘ va salomatlik martabasida bo‘lsinlar...”⁷⁸.

Hamzaning otasiga yo‘llagan maktublarining har biri kirish qismida takrorlanuvchi mazkur jumlar, uning surati va siyratiga singigan tarbiya ko‘rinishidir.

Namangan madrasalarining birida hujrada yashab kun ko‘rayotgan talaba Hamza navbatdagi maktubida otasiga shunday yozadi: “... Uyda mening bir kaloshim bor, yuborsalar, maxsini bo‘yatib kiyar edim. Kafshim ko‘p nobud bo‘layapti. Bir bedona kafsh sotib olgan edim, ramazon kelib qoldi, yana sotib yubordim. Iftorlik va saharlikka xarjladim. Bu ham qariyb tamom bo‘lib qoldi...”⁷⁹

Qo‘lida puli bo‘lmay, kavushini sotib iftorlik va saharlik uchun yegulik sotib olgan, yonida issiq ovqat tayyorlab beruvchi na onasi va na ayoli bo‘lmagan 19 yoshli yigitning sharoiti og‘irligiga qaramay ro‘za tutishiga nima majbur qilgan? Hamzaning o‘sha vaqtdagi ijtimoiy ahvolidan xabar beruvchi ushbu maktublar, uning o‘ta sabrli va mustahkam irodali bo‘lganini, ilm olish yo‘lida har qanday qiyinchilikka chidaganini ko‘rsatadi. Hamza ishlab, pul topib, yaxshiroq yashashga urinsa ham bo‘lar edi. Lyekin ishlasa to‘liq tahsil olish imkoni yo‘qligi uchun shunday og‘ir sharoitda kun ko‘rishga majbur edi.

Hamza otasiga yo‘llagan yana bir xatida yozadi: “...Agar iloji bo‘lsa, biror ko‘rpa yoki ko‘rpacha yuborsalar, ayni iltifot bo‘lar edi, chunki hujrada ikki kishi istiqomat qilamiz. Zohidillo maxdumning ikkita ko‘rpalari bor edi, bittasini hujraga, bittasini tanchaning ustiga soldik, xobgohga qolmadi. Arzim shuki, avf etgaysiz va qabul etgaysiz ...”⁸⁰.

⁷⁷ X.X.Ниёзий, ТАТ, 5 жилдлик, 5-жилд, Т., 1989 йил, 325-бет.

⁷⁸ X.X.Ниёзий, ТАТ, 5 жилдлик, 5-жилд, Т., 1989 йил,331-бет

⁷⁹ X.X.Ниёзий, ТАТ, 5 жилдлик, 5-жилд, Т., 1989 йил,334-бет

⁸⁰ X.X.Ниёзий, ТАТ, 5 жилдлик, 5-жилд, Т., 1989 йил,340-бет

Maktubdagi ushbu tasvir o'quvchi ko'z o'ngida sovuq qish faslini gavdalantiradi. U paytlar gaz, pechka kabi uyni isitish vositalari bo'lmagan, asosan tanchaga cho'g' solingan. Cho'g' issig'ini saqlab qolish uchun esa tancha ko'rpa bilan o'ralgan. Ikki donagina bo'lgan ko'rpaning biri tanchaga o'ralganligi uchun uxlashga to'shak qolmagan. Shu sababli otasidan ko'rpa yoki ko'rpacha yuborishini so'rab yozilgan mazkur maktub bo'lg'usi mashhur ijodkorning naqadar og'ir va qiyin sharoitda yashab, bilim olishga harakat qilganidan ma'lumot berish bilan birga Hamza shaxsiyati, ruhiyati va adabiy siymosi to'g'risida to'g'ri va mukammal xulosa chiqarishga ko'maklashadi.

Hamza Hakimzoda Niyoziyning muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan maktub va yozishmalari juda ko'p. Biz ularning atiga bir nechtasidangina keltirilgan lavhalarni tahlil etdik, xolos. Ammo shu keltirilgan dalillarning o'ziyoq Hamza Hakimzoda Niyoziyning qanday tarbiya ta'sirida ulg'aygani haqida tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi. O'ylaymizki, Hamzaning otasiga bo'lgan hurmat-ehtiromi, kamtarligi, or-nomusliligi, haqiqatparvar va adolatparvarligi, ilmga chanqoqligini bugungi davr yoshlariga ham ibrat namunasi sifatida ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Chunki o'zining qator bebaho ijod namunalari bilan o'zbek adabiyoti rivojiga ulkan hissa qo'shgan Hamza Hakimzoda Niyoziy bir umr yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga ham alohida ahamiyat bergan. Bunday tarbiya asosini esa u yoshlarning o'z yaqinlari, ayniqsa, ota-onasiga nisbatan muhabbat tuyg'ularini rivojlantirishdan boshlash kerakligini ta'kidlagan. Shoir o'quv darsliklarida ham ota-onani hurmat qilish eng yuksak insoniy fazilatlardan biri ekanligini uqtirarkan, otaning lirik obrazini chizishda uning amri halq amridan ham kuchli ekanligini ta'riflaydi.

Foydalanilgan adabiyot:

1. H.H.Niyoziy, TAT, 5 jildlik, 5-jild, T., 1989.

QO'QON XONLIGI DAVRIDA MADRASALAR VA MACHITLAR NOMLARI

**Sofiya USMONOVA,
Qo'qon DPI, o'zbek tili
kafedراسi katta o'qituvchisi**

Annotatsiya

Ushbu maqolada Qo'qon xonligi davrida yaratilgan, ya'ni uchinchi Renessans asoslaridan biri bo'lmish madrasalar, masjidlar nomlari, uning qurilishi va nomlanish asoslari haqida atroflicha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Hakim to'ra, Mohlaroyim, Muhammadalixon, Norbo'tabek, Jome, Madrasai Oliy, Sulton Murodbek, Xo'ja dodxoh, Mingoyim madarasalari, xon madrasalari, eshon madrasalari, xos madrasalar, Jome masjidi, "Yangishahar jome masjidi", G'ishtli masjid.

O'rta Osiyoning qadimiy shaharlaridan biri bo'lgan Qo'qon shahri O'rta asr shaharsozligining barcha an'alarini o'zida mujassamlashtirgan edi. Bu jihatdan Qo'qon, Samarqand, Xiva va Buxorodan keyin turadi. "XVIII asrning